

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.132.2

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2021.3.1>

Богачова Л. Л.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії і філософії права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПРОСТОРОВІ МЕЖІ ДІЇ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО АКТА

Анотація. Дія нормативно-правового акта в просторі – це здатність акта створювати юридичні наслідки на певній території. Просторова (територіальна) чинність нормативно-правових актів характеризується обсягом того фізичного простору, в межах якого на відповідних суб'єктів права поширюється формальна обов'язковість таких актів. У статті визначено поняття «правовий простір» як сукупність суспільних відносин, урегульованих правом у певних просторово-темпоральних вимірах. У межах правового простору держави встановлюються єдині стандарти в гуманітарній, політичній, соціально-економічній та інформаційній сферах, забезпечується єдність правового регулювання суспільних відносин, діє уніфіковане законодавство, існує консолідована правова система. Розглянуто територіальний, екстратериторіальний та екстериторіальний принципи дії нормативно-правового акта. Розкрито поняття «фактична» й «умовна територія держави». Підкреслено, що на всю територію держави поширюються нормативні акти загальної дії – закони України, нормативні укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, накази міністерств міжвідомчого характеру. Територіально обмежену сферу дії мають нормативні акти місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування. Екстратериторіальну дію мають нормативні акти, які регулюють приватно-правові відносини за участю іноземного елементу. Екстратериторіальна дія актів публічного права можлива на територіях із міжнародним режимом (ділянки простору, на які не поширюється суверенітет жодної держави; правовий статус таких просторів визначається конвенційними нормами міжнародного права, угодами між суміжними державами); на територіях зі змішаним правовим режимом (на таких територіях діють одночасно норми міжнародного права й національного законодавства прибережних держав; вони не входять до складу державних територій, однак прибережні держави в таких просторах мають визначені суверенні права, передбачені національним законодавством і міжнародними договорами – на розвідку й розробку ресурсів територій тощо); на територіях інших держав. Екстериторіальний принцип – це непоширення дії нормативно-правового акта на ті чи інші території. Розрізняють екстериторіальність дипломатичного представництва іноземної держави; екстериторіальність військових частин, літаків і кораблів, що перебувають на території іноземної держави за спеціальним дозволом. Екстериторіальний принцип є свого роду правовою фікцією. Певні частини території держави (будинки іноземних посольств, консульств) вважаються такими, що не знаходяться на території держави, де вони фактично існують, а юридично визнається, що вони знаходяться на території тієї держави, чие посольство вміщується в будинку. Аналіз принципів дії нормативно-правових актів у просторі дозволяє з'ясувати специфіку територіальної чинності нормативно-правових актів і врахувати її в процесі здійснення правового регулювання суспільних відносин. Просторові межі дії нормативно-правових актів повинні мати чітке й однозначне закріплення в законодавчих актах, що сприятиме ефективній дії нормативно-правових актів, реалізації ними свого функціонального призначення.

Ключові слова: *нормативно-правовий акт, правовий простір, територія держави, екстериторіальність, екстратериторіальність.*

Bogachova L. L. Spatial boundaries of the effect of normative legal acts

Abstract. The effect of a normative legal act in space is the ability of an act to create legal consequences in a certain territory. Spatial (territorial) validity of legal acts is characterized by the amount of physical space within which the relevant subjects of law are subject to the formal binding nature of such acts. The article defines the concept of legal space as a set of social relations regulated by law in certain spatial and temporal dimensions. Within the legal space of the state, common standards are established in the humanitarian, political, socio-economic and information spheres, the unity of legal regulation of public relations is ensured, unified legislation is in

force, and there is a consolidated legal system. Territorial, extraterritorial and exterritorial principles of the effect of normative legal act are considered. The concept of actual and conditional territory of the state is revealed. It is emphasized that normative acts of general action – laws of Ukraine, normative decrees of the President of Ukraine, resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, orders of ministries of interdepartmental character extend on all territory of the state. Normative acts of local executive bodies and local self-government bodies have a territorially limited scope of effect. Extraterritorial effect has regulations governing private law relations with the participation of a foreign element. Extraterritorial effect of public law is possible in territories with an international regime (areas of space that are not covered by the sovereignty of any state; the legal status of such areas is determined by conventional international law, agreements between neighboring states); in territories with a mixed legal regime (in such territories the norms of international law and national legislation of coastal states operate simultaneously; they are not part of state territories, but coastal states in these areas have certain sovereign rights under national law and international treaties – to intelligence and development of resources of these territories, etc.); in the territories of other states. The exterritorial principle is the non-extension of the normative legal act to certain territories. There are exterritoriality of the diplomatic mission of a foreign state; exterritoriality of military units, aircraft and ships located on the territory of a foreign state by special permission. The exterritorial principle is a kind of legal fiction. Certain parts of the territory of the state (houses of foreign embassies, consulates) are considered to be not in the territory of the state where they actually exist, but are legally recognized that they are in the territory of the state whose embassy is located in the house. Analysis of the principles of effect of normative legal acts in space allows to find out the specifics of the territorial validity of normative legal acts and to take it into account in the process of legal regulation of public relations. The spatial boundaries of normative legal acts must be clearly and unambiguously enshrined in legislative acts, which will contribute to the effective action of normative legal acts and their implementation of their functional purpose.

Key words: *normative legal act, legal space, territory of the state, extraterritoriality, exterritoriality.*

Постановка проблеми. Нормативно-правовий акт є основним джерелом права в більшості країн світу. Дія нормативно-правового акта – це реальне функціонування виражених у ньому юридичних норм, фактичний прояв юридичної енергії. Результативність правового регулювання значною мірою залежить від чіткого встановлення параметрів дії нормативно-правових актів у часі, просторі й за колом осіб, оскільки тим самим визначається коло суспільних відносин, урегульованих юридичними нормами. Від того, коли вступає в дію нормативний акт, на яку територію та коло осіб він поширюється залежить ефективність юридичних норм, досягнення цілей правового регулювання, суспільно-політичний вплив права. З межами дії нормативно-правових актів пов'язані вимоги законності. Такі межі мають бути регламентовані таким чином, щоб забезпечити своєчасність введення в дію нових актів, скасування застарілих, субординацію чинних нормативних актів, виключити випадки застосування акта до відносин, які не знаходяться у сфері його функціонування. Просторова (територіальна) чинність нормативно-правових актів характеризується обсягом того фізичного простору, в межах якого на відповідних суб'єктів права поширюється формальна обов'язковість таких актів. Необхідність дослідження просторових меж дії

нормативно-правових актів є вкрай важливим завданням і сприятиме удосконаленню нормативної основи механізму правового регулювання.

Метою статті є розкриття змісту територіального, екстериторіального й екстратериторіального принципів дії нормативно-правових актів у просторі.

Стан дослідження. Окремі аспекти зазначеної проблеми розглядалися в роботах С. Алексєєва, М. Гнатовського, І. Долматова, О. Іляшко, О. Житного, В. Кравчук, В. Малахова, О. Мельничук, Ю. Оборотова, Н. Оніщенко, І. Овчинникова, П. Рабіновича, О. Скакун, В. Суханова, В. Червонюк, Ю. Шемшученко й інших вчених. Проте комплексного аналізу просторових меж дії нормативно-правових актів на загальнотеоретичному рівні проведено не було, що є прогалиною у вітчизняній юридичній науці, яка має бути заповнена результатами проведеного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Дія нормативно-правового акта в просторі означає здатність акта створювати юридичні наслідки на певній території [1, с. 275].

Правовий простір в енциклопедичних виданнях визначається як сукупність суспільних відносин, урегульованих правом у певних просторово-темпоральних вимірах. Поняття вживається

у вузькому (інструментальному) і широкому (сутнісному) значенні [2, с. 527]. У теорії держави й права поняття простору зазвичай використовується в обмеженому значенні: як одна з властивостей позитивного права (дія нормативно-правових актів як джерел права відбувається в просторі – територіальних межах держави) та як географічний простір – територія держави. Слід погодитися з В. Кравчук, яка пропонує правовий простір держави розуміти як окреслений кордонами держави простір, що характеризується єдністю правового регулювання соціально-політичних, господарських, фінансових та інших відносин на всій території держави. У межах правового простору держави встановлюються єдині стандарти в гуманітарній, політичній, соціально-економічній та інформаційній сферах, забезпечується єдність правового регулювання суспільних відносин, діє уніфіковане законодавство, існує консолідована правова система. Правовий простір держави обумовлюється властивостями національної правової системи, єдністю державної влади й економічного простору країни [3, с. 16].

Простір дії нормативно-правового акта («законодавче поле») – це територіальна сфера його дії, складова частина правового простору держави. Рішення нормотворчих і правозастосовних органів, акти правової активності правореалізуючих суб'єктів, щоб отримати юридичне забарвлення, мають бути локалізовані в просторі. В. Червонюк слушно підкреслює, що просторовий аспект дії нормативно-правових актів є важливим як для процесуального, так і для матеріального права. З ним пов'язане поняття територіальної юрисдикції (у процесуальному праві), персоніфікації (юридична прив'язка) осіб і майна (у матеріальному праві), визначення меж правової поведінки суб'єктів правовідносин [4, с. 406].

Нормативно-правові акти діють у просторі за трьома основними принципами – територіальним, екстратериторіальним та екстериторіальним.

Територіальний принцип. У проекті Закону України «Про правотворчу діяльність» (ст. 55) зазначено, що дія нормативно-правового акта в просторі залежно від правового статусу суб'єкта правотворчої діяльності та його змісту поширюється на всю територію України, відповідну адміністративно-територіальну одиницю

або на певну її частину [5]. Поняття території держави легалізовано в Законі України «Про державний кордон» від 04 листопада 1991 р. (ст. 1), де зафіксовано, що державним кордоном України є лінія та вертикальна поверхня, котра проходить цією лінією, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору [6]. Отже, територія держави – це обмежений кордонами держави простір суші; водний простір – води річок, озер, штучних водосховищ, водних шляхів та інших водоймищ, які розташовані в межах сухопутної території держави, а також морські внутрішні й територіальні води, які омивають узбережжя держави (до 12 морських миль); надра; повітряний простір над сухопутною та водною територією держави. О. Житний зауважує, що в науковій літературі досить часто виокремлюють умовну територію держави («квазідержавну територію»). Під таким терміном розуміють територію дипломатичних представництв держави за кордоном, торгові судна у відкритому морі, повітряні судна й космічні апарати під прапором або знаком держави, підводні трубопроводи й кабелі, надводні споруди у відкритому морі (над шельфом). Поміж таких об'єктів (які називаються також «плавуча», «літаюча», «космічна» територія тощо) розрізняють абсолютну (військові судна повсюдно прирівнюються до території певної держави) і відносну, або умовну, територію (наприклад, транспорт глави дипломатичного представництва) [7, с. 62].

На всю територію держави поширюються нормативні акти загальної дії – закони України, нормативні укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, накази міністерств міжвідомчого характеру. Територіально обмежену сферу дії мають нормативні акти місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування. Так, наприклад, рішення селищної ради є обов'язковими до виконання тільки на території відповідного населеного пункту (села).

Екстратериторіальний принцип – це поширення дії нормативного акта поза межами держави. Екстратериторіальну дію мають нормативні акти, які регулюють приватноправові відносини за участю іноземного елемента (тобто відносини, в котрих хоча б один з учасників є громадянином України, який проживає за межами України, іноземцем, особою без

громадянства або іноземною юридичною особою або об'єкт правовідносин перебуває на території іноземної держави). Наприклад, спадкування нерухомого майна регулюється правом держави, на території якої знаходиться майно, а майна, яке підлягає державній реєстрації в Україні, – правом України (ст. 71 Закону України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 р.). Вихід за межі національних кордонів нормативних актів, які регулюють публічно-правові відносини, забезпечує реалізацію суверенних прав та інтересів держави. Екстратериторіальна дія актів публічного права можлива:

а) на територіях із міжнародним режимом. Території з міжнародним режимом (міжнародні території) – це ділянки простору, на які не поширюється суверенітет жодної держави (відкрите море й повітряний простір над ним, міжнародний район морського дна, Антарктида, космічний простір). Особливістю правового режиму міжнародних територій є те, що вони не належать жодній державі й водночас відкриті для дослідження та використання згідно з нормами міжнародного права усіма державами на основі принципу їх рівності (території загального користування або загальна спадщина людства). Правовий статус таких просторів визначається конвенційними (договірними) нормами міжнародного права, а також додатково угодами між суміжними державами. Так, наприклад, правовий статус Антарктики закріплений у Договорі про Антарктику 1959 р.;

б) на територіях зі змішаним правовим режимом. До таких територій відносять: континентальний шельф (вирівняна частина підводного краю материків, що прилягають до берегів суші й характеризуються спільною з нею геологічною будовою, зовнішній кордон біля 200 морських миль від берега); міжнародні ріки, міжнародні протоки, що перекиваються територіальними водами прибережних держав, і міжнародні канали, що входять до складу територій прибережних держав; виключну економічну зону (район, який знаходиться за межами територіального моря та прилягає до нього). На територіях зі змішаним правовим режимом діють одночасно норми міжнародного права й національного законодавства прибережних держав. Території зі змішаним режимом не входять до складу державних територій, однак прибережні держави в таких

просторах мають визначені суверенні права, передбачені національним законодавством і міжнародними договорами, – на розвідку й розробку ресурсів територій тощо. Відповідно до міжнародних норм за іншими державами зберігаються певні права на вільне судноплавство, прокладання кабелю та трубопроводів, наукове дослідження. Обсяг таких прав закріплений у Конвенції ООН про континентальний шельф 1958 р., Конвенції ООН із морського права 1982 р. У межах таких прав кожна держава приймає свої закони й правила, що регулюють такі види діяльності. Так, на територіях спеціальних (вільних) економічних зон, що створюються біля території України, діє Закон України «Про загальні засади створення та функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» від 13 жовтня 1992 р., який передбачає певні особливості порівняно із загальним законодавством України, а також окремий Закон для кожної конкретної спеціальної (вільної) економічної зони;

в) на територіях інших держав. Прикладом може бути дія виборчого, кримінального, кримінально-процесуального законодавства тощо. Так, Виборчий кодекс від 19 грудня 2019 р. поширює свою дію на територію інших держав, де утворюються закордонні виборчі дільниці. Закордонна виборча дільниця призначена для організації та проведення голосування виборців, які проживають або на день проведення голосування на виборах депутатів перебувають на відповідній території іноземної держави (п. 1 ст. 31). Ст. 7 Кримінального Кодексу України закріплює, що громадяни України й особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, які вчинили кримінальні правопорушення за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України. Ст. 8 Кримінального Кодексу України містить положення, що відбивають космополітичний (універсальний) принцип дії закону про кримінальну відповідальність у просторі: іноземці або особи без громадянства, які не проживають постійно в Україні та вчинили кримінальні правопорушення за її межами, підлягають в Україні відповідальності за цим Кодексом у випадках, передбачених міжнародними договорами або якщо вони вчинили тяжкі й особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України. Згідно з п. 4 ст. 4

Кримінального процесуального Кодексу України від 13 квітня 2012 р. на прохання компетентного органу іноземної держави під час виконання на території України окремих процесуальних дій за запитом (дорученням) компетентних органів іноземних держав у рамках міжнародного співробітництва може застосовуватися процесуальне законодавство іноземної держави, якщо це передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а за відсутності такого міжнародного договору України – за умови, що таке прохання не суперечить законодавству України.

Екстериторіальний принцип (від лат. ex – префікс, що означає відокремлення, позбавлення, звільнення, зміну якості) – це непоширення дії нормативно-правового акта на ті чи інші території. Йдеться про особливий характер (випадок) взаємовідносин між різними державами, коли певні закони країни перебування не діють на деяких частинах її території, що передані представникам іноземних держав для виконання спеціальних функцій, а саме дипломатичних та інших функцій згідно з нормами міжнародного права. Розрізняють такі види екстериторіальності:

– екстериторіальність дипломатичного представництва іноземної держави. Вона полягає в недоторканності приміщення дипломатичного представництва. Представники влади держави перебування не мають права проникати (проходити) в приміщення інакше, ніж за згодою глави дипломатичного представництва. Водночас представники влади держави перебування зобов'язані вживати всіх необхідних захо-

дів для того, щоб забезпечити недоторканність приміщення дипломатичного представництва, його архівів і документів незалежно від місцезнаходження останніх. Аналогічні правила застосовуються й щодо консульських приміщень та архівів консульства. Приміщення представництва (власні й орендовані) звільняються від усіх податків, зборів і мита, крім тих, які є платою за конкретні види обслуговування;

– екстериторіальність військових частин, літаків і кораблів, що перебувають на території іноземної держави за спеціальним дозволом.

Екстериторіальний принцип є свого роду правовою фікцією. Певні частини території держави (будинки іноземних посольств, консульств) вважаються такими, що не знаходяться на території держави, де вони фактично існують, а юридично визнається, що вони знаходяться на території тієї держави, чиє посольство вміщується в будинку. Суб'єкти, які перебувають на такій території, підпадають під дію законодавства тієї країни, до якої належать посольства, консульства й інше.

Висновки. Отже, нормативно-правові акти поширюють свою дію як на територію держави, так і за її межами. Характеристика принципів дії нормативно-правових актів у просторі дозволяє з'ясувати специфіку територіальної чинності нормативно-правових актів і врахувати її в процесі здійснення правового регулювання суспільних відносин. Просторові межі дії нормативно-правових актів повинні мати чітке й однозначне закріплення в законодавчих актах, що сприятиме ефективній дії нормативно-правових актів, реалізації ними свого функціонального призначення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Загальна теорія права : підручник / О.В. Петришин, Д.В. Лук'янов, С.І. Максимов, В.С. Смородинський та ін. ; за ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2020. 568 с.
2. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 3 : Загальна теорія права / О.В. Петришин та ін. ; Національна академія правових наук України ; Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України ; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. 952 с.
3. Кравчук В.М. Правовий простір держави: проблеми визначення за обсягом і змістом. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 1. С. 15–18.
4. Червонюк В.И. Теория государства и права : Учебник. Москва : ИНФРА, 2006. 704 с.
5. Про правотворчу діяльність : Проект Закону від 25 червня 2021 р. № 5707. *Верховна Рада України* : офіційний вебпортал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72355.
6. Про державний кордон : Закон України від 04 листопада 1991 р. № 1777-XII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text>.
7. Житний О.О. Просторові аспекти чинності національного кримінального закону: деякі проблеми регламентації. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2015. № 3 (11). С. 59–69.